

Tasvir Açıklama Değildir: Bir Mukayese Metodolojisi*

Jeffrey R. CARTER **
Çev. Seda ENSARİOĞLU
Danışman: Muhammet TARAKCI
Arş. Gör.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Bu makale akademik tasvir ile açıklamayı analiz ederek mukayeseli din çalışmaları için metodolojik bir çerçeve sunmaktadır. Makale bu iki metodun aslında çok farklı karşılaştırma formlarına, değişik amaç ve hedeflere sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Bertrand Russell'ın mantıksal kategoriler teorisine göre, tasvir ve açıklamanın birbiriyle ilişkili olduğunu ve başarılı bir mukayeseli araştırmanın, mantıksal kategorileme prensiplerine bağlı kalması gerektiğini savunmaktadır. Makalenin amacı, Dinler Tarihi alanında yapılacak daha güvenilir mukayeseli çalışmaları teşvik etmektir.

Abstract

Description is not Explanation: A Methodology of Comparison

This essay presents a methodological framework for the comparative study of religion by analyzing academic description and explanation. It demonstrates how these two methods are in fact different forms of comparison with distinct goals and objectives. It further argues that description and explanation are related according to Bertrand Russell's theory of logical types and that successful comparative study adheres to the principles of logical typing. The essay aims to encourage more confident comparative studies in the History of Religions.

Anahtar Kelimeler : Dinler Tarihi, Din Bilimleri, Tasvir, Açıklama.

Key Words : History of Religions, Study of Religions,

---

* "Description is not Explanation: A Methodology of Comparison", *Method & Theory in the Study of Religion*, 10/2, Leiden 1998, s. 133-148.

** Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 3. Sınıf Öğrencisi.

Giriş

Mukayesenin, genelde, Dinler Tarihi disiplininin en önemli ayırt edici özelliği olarak görülmesine karşın, tam anlamıyla mukayeseli bir din çalışmasını çok nadiren okuruz. Bazı mukayeseli çalışmalar dar kültürel ve coğrafi çerçevede yapılmaktadır; geniş çaplı mukayeseler ise kesinlikle çok nadirdir. Bilim dalının çok yöntemliliğe (polymethodism) bağlılığı, gizli bir indirgemecilik korkusu ve genelde insanî fenomenlerin öznelliği ile ilgili popüler bir varsayım gibi bazı detaylar da bu gerçeğe katkıda bulunmaktadır. Bunların arasında gerçekte bir karşılaştırmalı çalışmanın nasıl yapılacağı konusunda genel bir yanlış anlama saklıdır. Bu yanlış anlama hem mukayeseli çalışmaların önünü kesmekte, hem de mukayeselerle ilgili yanlış eleştirilerin yapılmasına fırsat vermektedir. Ben bu makale ile, Dinler Tarihçilerine mukayeseli çalışmalarında yol gösterebilecek metodolojik bir temel yapı sunmayı ve bu yapıyı tartışarak söz konusu karışıklığı azaltmayı amaçlıyorum.

Kısaca söyleyecek olursak, benim iddiam şu varsayım ile başlar: Bütün mukayeseli din çalışmaları, öznellik (tarihi ve kültürel detay) kaygısı ve nesnellik (benzerlik, ilişki vb.) arzusu arasındaki çözülmemiş çekişme ile karşılaşır. Gerçek bir mukayeseli çalışma, sadece listeler oluşturmak ya da basitçe yüzeysel benzerliklerin açıklanmasından öte bir şeydir; böyle bir çalışma öznellik ile nesnellik arasındaki çekişmeyi aşar ve hem özeli hem de geneli içinde barındırır. Bence bu metodolojik ikilem, farklı niyet ve amaçlara sahip ayırt edilebilir iki mukayese formunu dengeleme ve bütünleştirme sorunudur. Ben bu formları “nitelendirici (tasviri/betimleyici) mukayese” ve “açıklayıcı mukayese” olarak isimlendiriyorum¹. Makalede, Bertrand Russell’in mantıksal kategoriler teorisinin, mukayeseli çalışmalar için kullanılabilecek kapsamlı bir metodolojik çatı oluşturmada bu iki mukayese şekline fayda sağlayacak bir prensipler manzumesi sunabileceğini savunuyorum. Mantıksal kategoriler teorisine uygun olarak nitelendirici ve açıklayıcı mukayese arasında ilişki kurmanın, mukayeseli dini araştırmalarda öznellik ve nesnellik arasındaki ayırımın farkına varılması meselesine bir çözüm getireceğini açıklamak istiyorum.

---

¹ Wayne Proudfoot da nitelendirme ve açıklama arasında ayırım yapmaktadır; fakat onun bu ayırımı dini tecrübe ve indirgemecilik konusuyla ilgilidir. Bkz. *Religious Experience*, University of California Pres, Berkeley 1985, s. 196-197.

Nitelendirici (Tasvirî/Betimleyici) Mukayese (Descriptive Comparison)

Bütün mukayeseli çalışmalar, zorunlu olarak tasvirle, yani karşılaştırılan nesne, imge ve eylemlerin betimlenmesi ile başlar. Araştırmacıların detayları ortaya koymasını, özellikleri açığa çıkarmasını ve çeşitli nitelikleri listelemesini sağlayan araçlar olarak görüldüğünde, tasvir belki de en temel bilimsel metottur. Tasvir kesinlikle, pek çok akademik çalışma için önde gelen bir araştırma tarzıdır. Ancak yine de tasvir, genel olarak, farklılıklara işaret etmek ve onları algılamak suretiyle özneliği vurgulayan akademik bir yöntem olarak tanımlanabilir. Tasvir nesnelere, düşüncelere ve olaylara ait bazı özelliklerin diğerlerinden nasıl ayrıldıklarını belirtmek amacıyla fenomenleri taksim eden bir yöntemdir. Yeterli bir tasvir, bu yolla, fenomenlerin bireyselliğini ayırt edebilir; onları uygun bir bağlama yerleştirip anlatabilir. Böylece bir şeyin, çevresinden ve diğer şeylerden nasıl ayırt edilebileceğini veya farklılaştırılabileceğini tam olarak saptamak için yeterli ayrıntı sağlar. Gregory Bateson'ın (1979:86) izinden gidersek, gerçekler,

a) betimlenmiş fenomenlerde içkin olarak bulunan “etkili farklılıklar”,

b) tasvirler bütünü,

c) diğer hususlardan farklı olan ayrıntı noktaları, şeklinde anlaşılabilir.

Açıkçası, temel farklılık noktalarından oluşan tasvir, düzenlenmiş veya sistematize edilmiş değildir; bu nedenle kopuk, konu dışı veya tesadüfi olarak görülebilir. Tasvir, geçici bir süre için akıl almaz, insanı şaşkına çeviren ve ister istemez anlaşılmaz bir şey haline gelebilir. En temel anlamıyla tasvir, bize ilgi denen şeyin ne kadar farklı olduğunu göstermektedir².

Farklılıkları kabul etme temeline dayanan betimleme, doğal olarak, bir mukayese gayretidir. Bir şeyin farklı olabilmesi için, başka bir şeyden farklı olması ve buna bağlı olarak başka bir şeyle karşılaştırılması gerekir. Tasvirle (betimleme) sonuçlanan bu karşılaştırma formunu, “nitelendirici mukayese” olarak isimlendirmek istiyorum. Mukayesenin tasvir sürecinde rol aldığı en

---

² Ancak tecrübenin çokluğu ve dilin belirsizliği hakkındaki postmodern anlayış açısından bakıldığında tasvir, saydam, objektif ve nötr olarak anlaşılabilir; çünkü dünyada hiçbir şey sadece kendisi değildir; hiçbir şey tasvir edilen bir nesnenin içinde de değildir ve bu durum bilim insanının araştıracağı farklılıkları belirler. Dolayısıyla, tasvirler her zaman bakış açısına göre değişen, kaçınılmaz olarak eksik ve bir dereceye kadar tasvir edenin seçimine bağlıdır. Her tasvirde bir ayrıntı ölçeği belirler ve ayrıntuları bir araya getirmek için farklı bir perspektif seçeriz.

az iki aşama vardır. İlk olarak, betimleme, tasvir edilecek olan şeyleri çevresindekilerle karşılaştırılması sonucu meydana gelir. Algılama, insanların algıladıkları şeylerin o anki çevrelerinden bir şekilde farklı, bir şekilde ayırt edilebilir olmasını gerektirir. Meselâ, araştırmacı özel *Yaruba Gelede* maskesini tasvir etmek isterse, onu, diğer Batı Afrika maskelerinden ayıracak özellikleri bulması gerekir. İkinci olarak, betimlemeler, gözleme dayalı tecrübelerin (tasvir edilecek herhangi bir şeyle {bu şey somut ya da soyut olabilir} karşılaşmak), daha önceden sahip olunan anlamlı ve bir derece de soyut kategorilere ait epistemolojik sistemle karşılaştırılması sonucu ortaya çıkar. Söz gelimi, bir *Gelede* maskesini “sakallı anne” olarak tasvir etmek için araştırmacının, maskenin nasıl gözüktüğünü, sakallar ve anneler hakkında bildikleriyle karşılaştırması gerekir. İki durumda da, bu karşılaştırma formu, ilgilenilen parçayı ayrı tutmayı, ayırt etmeyi ve özelleştirmeyi amaçlamaktadır.

Jonathan Z. Smith’in “etnografik mukayese” ve “ansiklopedik mukayese” olarak isimlendirdiği şeyler, tasvir edici mukayesenin örnekleridir; ikisi de tasvir ile sonuçlanır; açıklama ile değil. Smith’e göre etnografik mukayeseler, gezginin, garip, beklenmedik ve ‘ilginç’ olarak gördüğü her şeyi anlatmasıdır. Etnografik mukayeseler, karşılaşılan nesnelere daha önceden bilinen şeylerle karşılaştırır. Etnografik mukayeseler, “genellikle kişiye özel; sezgiye, rastlantısal bir işbirliğine ya da bir kişinin sahip olduğu bilgiye dayalıdır. Böyle mukayeselerde sistematik hiçbir şey yoktur; onlar temelsizdir ve sonuçta bize sıkıcı, önemsiz ve açıklayıcı olmaktan yoksun şeyler olarak yansır” (Smith 1982: 23). Bu anlamıyla etnografik mukayeseler, alışılmadık şeylerin, çarpıcı farklılıkların anlatımıdır. Ancak etnografik mukayeseler, farklılıkları, daha geniş anlama çerçeveleri ile ilişkilendirme yetisinden de yoksundurlar. Smith’e göre, ansiklopedik mukayeseler, yazılı kaynaklardan toplanmış ilginç şeylerin tematik olarak düzenlenmesidir. Ansiklopedik mukayeseler, genellikle alfabetik olarak düzenlenmiş ilgi çekici, egzotik konuların bağlantısız bir şekilde bir araya getirilen dizinleridir. Gelişi güzel düzenlenmiş bu dizinlerdeki maddeler arasında açık bir ilişki yoktur: “Ansiklopediler kendi listelerindeki bilgileri karşılaştırmaz. Bu bilgiler bazı kategoriler içinde bir arada bulunurlar.”(Smith 1978: 252). Ansiklopedik mukayeseler, aslında, kültürler arası farklılıkları ortaya çıkarmak için kullanılan bir dosyalama sistemidir. Onlar, kültür ürünleri arasındaki birçok öznel ve farklılığı bire bir sayan sistemlerdir. Hem etnografik hem de ansiklopedik mukayeseler öznel ve farklılığı açıklamaktadır; dolayısıyla her ikisi de, benim nitelendirici mukayese olarak ifade ettiğim hususun örneği olmaktadır.

Kısaca söylemek gerekirse, nitelendirici mukayese, çevresinin özellikleriyle ve tasviri yapan kişinin epistemolojik kategorilerin özellikleri (bu özellikler zaten daha önce biliniyordu) ile karşılaştırması sonucu, fenomenin öznelliğini ortaya çıkarma uygulamasıdır. Bütün teorik tasvirlerin altında yatan temel teknik olan nitelendirici mukayese, farklı parçalar arasındaki ayrılığın/ayrılıkların belirtilmesidir; ancak bu yapılırken, farklı olan noktalar arasındaki ilişkilere işaret edilmez. Dinî çalışmalarda nitelendirme, tarihsel ve kültürel ayrıntuların anlatılması ve dinî nesnelerin, düşüncelerin, eylemlerin veya hadiselerin öznelliğini aktarılmasıdır. Smith'in nitelendirici mukayeseyi "önemsiz ve sıkıcı" bulduğu kanaatindeyim; çünkü nitelendirici mukayese, teşhis ettiği özellikleri (temel özellikleri ve egzotik yönleri), mantıklı bir ilişki sistemi içinde genelleştirememektedir. Nitelendirici mukayese öznelliğe sıkı sıkıya bağlı kalmakla yetinir; bu öznelliği genelleme açıklamalarıyla dengelemez. Ne yazık ki, Dinler Tarihi'ndeki birçok çalışma, hatta kendilerini mukayeseli projeler olarak kabul eden çalışmalar bile, bu yolda yetersiz kalmış; nitelendirme düzeyinde kaldıkları için, genelle özel olanı dengelemede başarısız olmuşlardır.

Açıklayıcı Mukayese (Explanatory Comparison)

Öznelğin metodu olan tasvirden farklı olarak açıklama, genelleme ile ilgili akademik bir yöntemdir. Tek bir tasviri ya da tasvirleri içeren değişik müstakil gerçekler göz önünde tutulursa, açıklama bu "etkin farklılıkları" alır ve onların benzerliklerini, düzenlerini ya da ilişkilerini açıklar. Böyle bir yöntem tasvirin zıttıdır; çünkü açıklama farklılıkları belirtmek yerine, benzerliklere vurgu yapmak suretiyle fenomenleri birbirine bağlar ve birleştirir. Ancak yine de açıklama, tasvir niteliği taşıyan gerçeklerin kesin tanımını yapamaz ve bu gerçekleri tam bir bütünlük içinde sunamaz. Bunun yerine açıklama, (anlaşılması zor tasvirî gerçeklerin bir koleksiyonu olan) seçilmiş parçaları üst üste koyma ve "anamlı bir bütün" meydana getirmek suretiyle yararlı genellemeler yapar. Açıklama farklı özellikleri ve karakteristikleri bir araya getirir; sonra da bunların anlaşılabilir bir sistem içinde, yani kesinlikle genelleştirilmiş bir üst yapı içinde yer almasını sağlar.

Bağlantıların kurulması temeline dayandığına göre, açıklama da doğal olarak karşılaştırmalı bir çalışmadır. Bir şeyin ilgili veya bağlantılı olması için başka bir şeyle ilgili veya bağlantılı olması ve dolayısıyla da başka bir şeyle karşılaştırılması gerekir. Açıklamaya götüren karşılaştırmaları "açıklayıcı mukayese" olarak tasnif etmek istiyorum. Bu karşılaştırma çeşidi, daha yüksek düzeyde bir tasvir ya da çok yönlü bir tasvir olarak düşünülebilir; çünkü açıklayıcı mukayese, birbiriyle bağlantısı olmayan en az iki tasviri (ya da tek bir tasvirin parçalarını) *kesin ilişkiler* ağı içinde organize eder.

“Kesin ilişkiler”, gerçekler üzerine bina edilmiş teorilerin haritasını oluşturarak ortaya çıkar³. Bu makalenin amaçları açısından baktığımızda, teorileri genel olarak soyut bilgiler arasında var olan ve sistematik bir şekilde organize edilmiş ilişki yapıları olarak tanımlayabiliriz⁴. O halde açıklama, açıkça tanımlanmış bir ilişkiler kümesi (teori olarak ortaya çıkan ilişkiler kümesi) belirleyip, gerçekleri bu ilişkilere göre tasnif etme yöntemidir. Başka bir ifadeyle açıklama, bir teori içeren ilişkiler ağını, organize edilmemiş gerçeklerin üzerine yerleştirmek (ya da haritasını çizmek)tir; böylece gerçekler o teori ağının düzenini elde eder. Belli bir fenomenle ilintilendirilen bu gerçekler ancak tanımlanmış ve totolojik bir ilişkiler sistemine uygun düştüğünde, fenomen açıklanmış olmaktadır⁵.

Smith’in “morfolojik mukayese” ve “evrimsel mukayese” olarak isimlendirdiği şeyler, açıklamalı mukayesenin örnekleridir. Smith’e göre, morfolojik mukayese, bir dizi tekil parçaya ait hiyerarşik, mantıksal-biçimsel bağlamda ortaya çıkar; bu tekil parçaların hepsi bir “Ur-formu” ile, yani ‘orijinal bir öge’, ‘bütün içinde bütün’ (all in all=her şeyin hesaba katılması) ‘her bir parça içinde bütün’ (all-in-every part) ya da ‘duyular üstü kavram’ ile ilişkilidir (1982: 23). O halde morfolojik mukayeseler özel bir parça ile Ur-formu arasında ya

---

³ Poole bunu, açıklama için yaptığı tanım olarak sunmaktadır Bkz. Poole, Fritz John Porter, “Metaphors and Maps: Toward Comparison in the Anthropology of Religion”, *Journal of the American Academy of Religion*, sy. 54, s. 411-457.

⁴ Bu tanım, şayet daha fazlasını değilse, pek çok teoriyi kapsayacak kadar geniştir. Bu teoriler: İşlevselcilik (neden-sonuç ilişkileri), morfoloji (mantıksal bağlantılar), evrim (zamansal ilişkiler), difüzyon (zaman içindeki coğrafi bağlantılar), derinlik psikolojisi (insanın içsel ilişkileri), yapısalcılık (çift kutuplu ilişkilerin bağlantısı), sosyoloji (insanlar arası ilişkiler), Marksizim (maddi ve ideolojik ilişkiler) vb’dir.

⁵ “Açıklama” kategorimin, burada belirttiğim gibi, Wilhelm Dilthey’in çalışmalarında geliştirilmiş olan, “açıklama” (*Naturwissenschaften*’in amacı) ile “yorum” (*Geisteswissenschaften*’in amacı) arasındaki yaygın ayırımla birleştiğine işaret etmek önemlidir. “Açıklama” terimini bilerek geniş anlamıyla kullanıyorum; çünkü teori temeline dayalı bir model oluşturmanın (ki “açıklama” terimini kullanmamın asıl nedeni böyle bir modeldir), genellikle tanımlandıkları şekliyle hem açıklamayı hem de yorumu kapsayabileceğini düşünüyorum. Açıklama ve yorum, bir anlamda, model oluşturmanın iki şeklidir; onlar arasındaki temel fark, yorumun dolaylı teoriler kullanması, açıklamanın açık teorilere yer vermesidir. Açıklama ve yorum arasında ayırım yapan değişik görüşlerin değerlendirilmesi için bkz. Lawson, E. Thomas-Robert N. McCauley, *Rethinking Religion: Connecting Cognition and Culture*, Cambridge University Press, Cambridge 1990; Preus, J. Samuel, *Explaining Religion: Criticism and Theory from Bodin to Freud*, Yale University Press, Haven 1987; Spiro, Melford E., “Religion: Problems of Definition and Explanation”, *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, (ed. Michael Banton), Tavistock, London 1966, s. 85-98.

da serilerin tekil unsurları arasında meydana gelmektedir. Bununla beraber, her iki durumda da mukayesenin sonucu, karşılaştırılan parçalar arasındaki mantıksal ilişkinin ifade edilmesidir: Ya özel parçanın Ur-formu'ndan "alınmış" olduğu gösterilir ya da tekil unsurların, (mantıksal dejenerasyon, ortaya çıkma ya da ilerleme) ilişkilerinde, Ur-formu'na benzer olduğu ispat edilir. Bütün morfolojik mukayeselerin altında bir mantıksal ilişki temeli (Ur-formu) yatar, böylece karşılaştırılan her şeyin, mantıksal olarak ilintilendirilmiş, belirtilmiş ve düzenlenmiş olduğu gösterilir. Smith'e göre, evrimsel mukayese, morfolojik mukayese ile evrimsel teorinin kurallara aykırı bir şekilde birleşmesidir; bu, tarihsel olmayan, mantıksal bir serinin, zamana dayalı bir gelişimle çelişkili bir şekilde birleşmesi demektir. Evrimsel mukayesede, "sadeliğin ortaya çıkarılması, artık, mantıksal *Ur-formu*'na (*Urformen*) değil, ('ilkel' gibi) tarihsel kökenler sonucuna ulaştırır (Smith 1978: 260). Başka bir deyişle, evrimsel mukayese, karşılaştırılan öğeler arasındaki mantıksal bağı değil, zamansal bağları ortaya çıkarmaktadır. Evrimsel mukayese, mantıksal olanı değil, kronolojik (chrono-logical) ilişkileri tayin eder. Hem morfolojik hem de evrimsel mukayese, karşılaştırılan parçalar arasındaki kesin bağları netleştirir; dolayısıyla, morfolojik ve evrimsel mukayeseler, açıklayıcı mukayesenin örnekleridir.

Kısacası, açıklayıcı mukayese, başka fenomenlerle benzerlik, ilgi ve bağının açıklanması sonucu bir fenomenin genelliğinin saptanmasıdır. Açıklayıcı mukayese bir soyutlama çalışmasıdır, yani tasvir edilen gerçekler üzerine bir teori kurma sürecidir. Din çalışmalarında açıklayıcı mukayese, bilim insanlarının dinin hukukî (nomotetik) yönünü genel hatlarıyla beşerî bir fenomen olarak varsaymalarını sağlayan bir vasıtaadır. Ancak kontrol edilmezse, bu mukayese şekli de anlamsız hale gelebilir. Açıklayıcı mukayese, kültür ve tarihin öznelliklerinden uzaklaşmış, gelişigüzel ve temelsiz genellik iddialarına yol açabilir. Günümüzde bu tür kaymalar çok seyrek meydana gelmektedir; yine de açıklayıcı mukayese yetersiz bir mukayese türüdür. Çünkü açıklayıcı mukayese, doğası gereği, özel ve genel olanı dengelemekte başarısız olmaktadır.

O halde, şimdiye kadar kanıtlamaya çalıştığım gibi, biri, öznellikleri gözetken (nitelendirici mukayese) ve diğeri genellemelere ulaşmayı amaçlayan (açıklayıcı mukayese) olmak üzere iki mukayese şekli vardır. Bu iki form aynı noktadan hareket etmiş olsa da, ulaşılan sonuçlar bariz bir şekilde farklıdır. Dolayısıyla mukayese tekil bir metod olmaktan ziyade, kompleks bir konudur ve bu durum bazen iki farklı akademik amaca hizmet eder. Dolayısıyla, "Niçin mukayese?" sorusuna verilecek iki cevap vardır: bilim insanları ya tasvir etmek (yani farklılıkları belirtmek ve böylece öznelliklere

ulaşmak) için, ya da açıklamak (ilişkileri belirlemek ve böylece genellemeleri göstermek) için karşılaştırma yaparlar. Eğer “mukayeseli çalışmalar”, özel ve geneli dengeleyeceklerse ve bizim yukarıda sözünü ettiğimiz aşırı formlardan kaçınacaklarsa, o zaman, bu farklı mukayese şekillerini dengelemek ve bütünleştirmek için bir yol bulunması gerekir. Şimdi Bertrand Russell’in mantıksal kategoriler teorisine dönerek, benim metodolojik çerçevemin odak noktaları olan nitelendirici mukayese ve açıklayıcı mukayesenin nasıl birleştirilebileceğine işaret edeceğim.

Russell’in Mantıksal Kategoriler Teorisi

Bertrand Russell mantık ve matematik arasındaki ilişki üzerinde durduğu *The Principles of Mathematics* (1938, ilk basım 1903) adlı klasik çalışmasında mantıksal kategoriler teorisini açık bir şekilde belirtmiştir. Russell, önermenin işlevlerini, değişkenlerin ve mantıksal-matematiksel ilişkilerin doğasını araştırırken bir çelişkiyle karşılaştı. Russell bazı değişkenlerin, belirli bir kategorinin hem ögesi olduğunu hem de olmadığını ispatlamanın mümkün olduğunu gördü (Russell 1938: 101-107). Her bir nesnel kümesi için, bu ilk kümenin dışındaki nesnelere içeren başka bir küme vardır: “kuşlar” ve “kuş olmayanlar” kümeleri gibi. Eğer “kuşlar” kümesi, kümede yer alan bir öge (söz gelimi ardıç kuşu) ile aynı değilse, o halde “kuşlar” kümesini, tümleyenine, “kuş olmayanlar” kümesine dahil etmeliyiz. Buna karşın, “kuşlar” kümesi içindeki ögeler, “kuş olmayanlar” kümesine doğru bir şekilde yerleştirilemezler; çünkü onlar kuştur. Dolayısıyla, “kuşlar” kategorisi ve kümesi “kuş olmayanlar” kümesinin hem ögesidir hem de değildir. Sonraları “Russell’in Küme Üyeliği Paradoksu” olarak bilinen bu çelişki, Russell’a kümeler ve ögeleri arasındaki spesifik ayrılıkları dikkate almasını ve mantıksal kategoriler teorisini geliştirmesini sağlamıştır. Mantıksal kategoriler teorisi, bu tür mantıksal çelişkilerin önlenmesi için Russell’in kaçınılmaz olduğunu düşündüğü ilkelere çıkarılmıştır.

Russell’in teorisinin temel ilkesi, bir kümenin ve ögelerinin, farklı matematiksel veya mantıksal soyutlama aşamalarında yer aldıklarını varsaymaktadır⁶. Küme, ögelerinden daha üst bir mantıksal kategoridir ve bu sebeple de küme ve ögeleri farklı mantıksal kategorilere aittir. Dolayısıyla, mantıksal bir tasnif ilişkisinde –ne yazık ki- her zaman önemli bir kesinti veya boşluğun varlığı görülmüştür. Mantıksal düzlemde kaçınılmaz bir eşitsizlik bulunmakta ve bu eşitsizlik şu ikilemi kabulü gerektirmektedir: Bir küme, kendisinin ögesi değildir; bir kümenin ögeleri de kümeye eş

---

⁶ Russell, Alfred Korzybski ile birlikte çalışmış ve onun teorisini daha da geliştirmiştir. Bkz. Whitehead, Alfred N.-Bertrand Russell, *Principia Mathematica I-III*, 2.bsm, Cambridge University Press, Cambridge 1910-1913.

değildir. Mantıksal tasnif konusunda en çok bilinen örnek, “Harita, arazi(nin kendisi) değildir” sözüdür. Bu sözü meşhur bir filozof, Alfred Korzybski, “soyutlamaların düzenleri” meselesinde görülen zihni rahatsızlık ve karışıklık arasındaki ilişkiyi tartışırken nükteli bir şekilde söylemiştir (1958: 750-751)⁷. Burada harita (Russell’ın terimlerine göre söylenecek olursa) üst mantıksal kategori olarak ve arazi de onun bir alt mantıksal kategorisi olarak görülebilir; zira harita araziye ait detayların soyutlanmış halidir. Harita ile arazi arasında bir boşluk olmalıdır; çünkü arazinin tüm karmaşıklığını ve yapısını resmedebilecek bir harita kesinlikle yoktur. Eğer bir harita bunu başarabilseydi, harita değil, arazi olurdu.

Mantıksal kategorilerin bu temel prensibi, eşit derecede önemli ikinci bir prensibi ortaya çıkarır: “Üst mantıksal kategori, alt mantıksal kategoride bulunan kendisine ait öğeler arasındaki belli ilgi veya bağlantıyı gösterir. Üst mantıksal kategoriler, sınıf veya küme olarak, linguistik, mantıksal ya da matematiksel bir formdur. Bu form, grup oluşturmada bir seçim ölçütünün kullanılmasıyla ayrı bir öğeler grubunu düzenler. Her ne kadar öğeler topluluğuna işaret eden genel bir açıklama olsa da, mantıksal bir kategori, daima hem alt mantıksal kategorinin öğeleri arasındaki ortaklık veya ilişki derecesini, hem de öğelerinin tam anlamıyla benzer olmadığına ilişkin bir anlayışı içermektedir. Kısacası, üst mantıksal kategori, benzerliklerin ve farklılıkların uygun bir karışımının ortaya konmasıdır. O halde, harita, belli bir manzara üzerinde bulunan dikkat çekici noktalar arasındaki ilişkinin grafik halinde sunulmasıdır; dikkat çekici bu noktalar arasında başka türlü âşikâr bir bağ olmayabilir de (meselâ, gömülü bir hazineyi gösteren işaretler dizisi gibi). Harita, topografik özellikler arasında belirlenmiş sınırların boyutlarına işaret eden bir dokümandır.

Mantıksal kategoriler teorisinden çıkarılabilecek üçüncü bir prensip, üst mantıksal kategorinin, daima, özel bir amaç için oluşturulmuş olduğunu açıklamaktadır. Mantıksal kategoriler, ayrı bir öğeler listesine değil de, bir kümeye göndermede bulunmanın daha faydalı olduğu, yani belli bir soyutlama derecesinin birtakım

---

⁷ Korzybski’nin Russell’a borcunu açıkça dile getirmesi dikkate değerdir. Korzybski, Russell’ın mantık ve matematik betimlemesi gibi, “dil”in de temelde “işkililer, yapı ve düzen” e dayalı bir sistem olduğuna ve bu nedenle de mantıksal kategoriler teorisine uyması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Smith’in de “Harita arazi değildir” (The map is not the territory)” ifadesini kullandığına işaret etmeliyiz. Bkz. Korzybski, Alfred, *Science and Sanity: An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics*, 4.bsm., Institute of General Semantics, Lakeville, CT, 1958, s. 430; Smith, Jonathan Z., “Adde Parvum Parvo Magnus Acervus Erit”, *Map is Not Territory*, E. J. Brill, Leiden 1978.

nedenlerle elverişli hale geldiği zamanlarda kullanılır. Mevcut bağlam, insanların hoşgörüsüyle yaklaşabilecekleri bir soyutlama ya da genellemenin düzeyini -üst ve alt mantıksal kategorilerin öğeleri arasında var olan boşluğun niteliğini- belirler. Bağlam, alt mantıksal kategorinin öğelerinin, üst mantıksal kategoriler içinde yer almasını sağlayan ilişkinin niteliğini açıklar. O halde yeni bir üst mantıksal kategoriye geçiş, hiçbir şekilde doğal bir hareket değildir. Alt mantıksal kategorinin farklı öğeleri arasındaki ilişki, parçaların kendilerinden kaynaklanan bir şey değildir. Başka bir deyişle, arazi kendi haritasının çizilmesi için bize bir kural veremez. Bir hazine haritası için, herhangi bir sayıda sınır işareti seçilebilir. Haritasının çıkarılması gereken bağlantılar türü sadece iki şeye göre belirlenebilir: özel bir amaç ve kartografin zihninde sahip olduğu kabul edilebilir genelleme derecesi. Üst mantıksal kategoriler her zaman bağlamsal, zorunlu olarak maksatlı ve temelde bir amaca yöneliktir⁸.

Özet olarak, mantıksal kategoriler, soyutlama esnasında eşleştirilmiş mantıksal, matematiksel ya da linguistik derecelerdir. Soyutlanmış bilginin yeni bir şekli olarak, üst mantıksal kategoriler, alt mantıksal kategorilerinden oluşan bilginin tıpa tıp aynısı değil, benzeridir. Üst mantıksal kategoriler, alt mantıksal kategorilerin farklı öğeleri arasındaki bağlantının kurulması sonucu oluşturulur. Üst mantıksal kategoriler daima bağlamsal, maksatlı ve bir amaca yöneliktir. Mantıksal kategoriler teorisini şekillendiren ve bu teori hakkında bilgi veren bu kriterlerin her biri, iki bilgi kategorisi arasında var olan belli bir mantıksal ilişkiyi açıklar: Harita ile arazi ya da küme ile öğeleri arasında olduğu gibi.

Tasvir ve Açıklamanın Mantıksal Statüsü

Harita ile arazi veya küme ile öğeleri arasında olduğu gibi, mantıksal tasnif, akademik açıklama ve tasvir arasındaki, dolayısıyla karşılaştırma yöntemleri arasındaki ilişkiyi tanımlar; zira açıklama ve tasvir karşılaştırma yöntemlerine dayanarak yapılır. Daha açık bir ifadeyle, açıklama değişik tasvirleri içeren bir küme olarak düşünülebilir. Açıklamanın, birbiriyle bağlantılı gerçekler bütünü ve dolayısıyla daha üst bir mantıksal kategori olarak düşünülmesi de

---

⁸ Bu, bizim, üst mantıksal kategoriler kurmanın, daima politik bir girişim olduğunu anlamamızı sağlıyor. Üst mantıksal kategori kurma, hangi tekil parçaların üst mantıksal kategori içine gireceğini belirleyecek olan genelleme derecesi hakkında bir seçim yapmayı gerektiren faaliyetir. Doğrusu, sınıflandırmanın temel hiyerarşik karakterini vurgulayan Bruce Lincoln ile aynı nedenlerden hareket etmesek bile, bir "sınıflandırma despotluğu"ndan söz edilebilir. Bkz. Lincoln, Bruce, *Discourse and the Construction of Society: Comparative Studies of Myth, Ritual, and Classification*, Oxford University Press, New York 1989.

mümkündür. Haritanın araziye ait olması gibi, açıklama da daima, düzenlediği ve açıkladığı tasvirî gerçeklerin bir soyutlaması ve genellemesidir. Açıklama tasvirin yalınlaştırılmasıdır; özerk öğeleri birleştiren, yeniden şekillendiren ve bütünleştiren linguistik bir indirgemedir. Ancak bu indirgeme bir boşluk meydana getirir: Nasıl ki “harita arazinin kendisi değildir”, bunun gibi, açıklama da tasvir ile aynı şey değildir. Açıklama ile tasvir arasında kaçınılmaz bir mantıksal boşluk vardır. Değişik bilgi türleri veren iki mukayese şekli olarak, açıklama ve tasvir, farklı soyutlama düzeylerinde bulunurlar; dolayısıyla ilişkili olmalarına rağmen, eşit sayılmazlar.

Bir kümenin, öğeleri arasında kesin bir ilişkiyi belirlemesi gibi, açıklama da farklı tasvir birimlerini ilişkilendirir ya da onlar arasında bağlantı kurar. Farklı topografik özellikleri arasında bağlantı kurarak çizilen harita gibi, açıklama da bağımsız tasvirlerin seçilmesi ve birleştirilmesiyle oluşturulan soyutlanmış kuramsal bir üst yapıdır. Teori, alt mantıksal kategorinin tasvir niteliği taşıyan bilgilerinin bir araya getirilmesi ve bu bilgilerin, açıklamanın daha yüksek mantıksal kategorisine yerleştirilmesi için kullanılan bir vasıta. Teori düzenleyici ilkedir; bu ilke sınırları belirler ve sadece benzerlikleri değil, tasvirler arasında var olan muhtemel ilişkileri gösterir.

Tüm mantıksal kategoriler gibi, özel bir amaç veya niyet de, bütün açıklama veya açıklayıcı mukayeselerin gelişiminde rol oynar. Başka bir deyişle, açıklamalar temelde bağlamsaldır; açıklamanın tasvirle ilişkisi kendi doğasından kaynaklanmaz. Mantıksal tasnif ilişkisinde yer alan alt mantıksal kategoriler gibi, tasvirler ve gerçekler de bir açıklama haline gelebilmek için, kendilerinin nasıl organize edilmeleri, bağlantılandırılmaları ya da ilintilendirilmesi gerektiğini yalnız başına gösteremezler⁹. Açıklamalar özel bir amaca dayalı linguistik yapılardır; bilim insanı çevresindeki gerçekler kütlesine bu özel amaç doğrultusunda yaklaşır. Bilim insanının kabul etmeye hazır olduğu soyutlama ve genelleme derecesi, bilim insanının amaçlarına uygun olan (açıklama ile bir araya getirdiği tasvirler arasındaki) “mantıksal boşluk”un niteliği, üst mantıksal

---

⁹ Burada, “mevcut gerçekler, bu gerçeklerin açıklamasını yapmada hangi teorinin seçilmesi gerektiğini belirler” düşüncesini tartışıyorum. Bazı bilim insanları, teorinin, eldeki gerçeklerin tümünü açıklaması gerektiğini; başka bir ifadeyle, en fazla sayıda gerçeği açıklayan, en fazla sayıda tasvirleri resmeden teorinin en iyi teori olduğunu kabul etmektedir. Ancak, yukarıda ikinci dipnotta da belirttiğim gibi, gerçeklerin karakteri ve tasvirlerin tabiatı, temelde bilim insanının seçimine ve izin verebileceği genelleme seviyesine bağlıdır. Şu veya bu sayıdaki gerçek (herhangi bir ayrıntı derecesi) bir tasvir içerebileceğine göre, kapsayıcılık bir teorinin seçiminde güvenilir bir rehber olamayacaktır.

kategoriye organize etmede kullanılan belli bir teorinin seçimine etkin bir şekilde yol gösterecektir. Farklı bir amaç değişik bir mantıksal boşluğa müsaade edecek ve farklı bir teoriye gerektirecektir. Bütün mantıksal tasnif şekilleri gibi, açıklama da bir seçim yapmayı gerektirir.

Ümit ediyorum ki, mantıksal kategoriler teorisinin, tasvir ve açıklamaya ait iki temel akademik metot arasındaki ilişkiyi nasıl aydınlayabileceği artık anlaşılır hale gelmiştir. Ben mantıksal kategorilerin teorisinin, aşağıdaki örnekler arasındaki ilişki hakkında bilgi verdiğini savunuyorum.

Açıklama	Tasvir
Genelleme	Öznellik
Harita	Arazi
Küme	Kümenin öğeleri
Bağlantılar	Farklılıklar
Açıklayıcı mukayese	Nitelendirici mukayese
(morfolojik mukayese)	(etnografik mukayese)
(evrimsel mukayese)	(ansiklopedik mukayese)

Soldaki parçaların her biri, sağdaki tamamlayıcılarından daha üst bir mantıksal kategoridir. Her bir çift diğer çiftlere benzemektedir. Her biri mantıksal ya da linguistik soyutlama aşamalarının bir eşidir. Yine her biri özel ve genelleştirilmiş bilgilerin birbirinden farklı bir çift formudur; bu bilgiler amaçlı ve kasti bir bağlam içindeki ilişkilerin saptanmasıyla kurulur.

Tasvir ile Açıklamanın Karşılaştırılması

Kendilerine ait mukayese şekillerine sahip olan tasvir ve açıklama, her şeye rağmen tam olarak farklı değildir. Üstteki tablonun gösterdiği farklılıkların dışında (genellik & öznellik, bağlantılar & farklılıklar, vb.), açıklama ve tasvir arasında önemli benzerlikler de vardır. Her ikisi de ilgilenilen parçaları yan yana getirmeyi gerektirir; bu da bütün mukayese şekillerinin en yaygın temelidir. Ayrıca, hem tasvir ve hem de açıklama, mantıksal tasnifin ürünleridir ve sonuç olarak ikisi de kesin bir postmodern karakter sergilemektedir. Açıklamanın bir mukayese şekli olduğunu gördük; bu mukayese ile teori, tasvirî gerçekleri soyut sistemler içinde organize etmektedir. Açıklama yapay ve yoruma dayalı, dolayısıyla da bağlamsal ve amaçlı bir yöntemdir; yetkin, sabit ve evrensel değildir. Açıklamanın bu belirsiz doğasının kökeninde, mantıksal tasnif

mekanizmasında (üst mantıksal kategoriden alt mantıksal kategoriye harekette) meydana gelen mantıksal boşluk ile; üstteki tablonun sağ ve sol tarafları arasında fark edilebilen ve kaçınılması mümkün görünmeyen çok sayıdaki boşluk yatar. Ayrıca tasvirin, ele alınan şeylerin (meselâ, eylemler, kavramlar, nesnelere, kişiler) diğer şeylerden ve çevrelerinden ayırt edilmesini sağlayan bir mukayese şekli olduğunu gördük. Tasvir asla, ikinci dipnotta da ima ettiğim gibi, “açık, objektif ya da tarafsız” değildir.

Açıklayıcı mukayese gibi, nitelendirici mukayese de “doğal” bir yöntem değil, üniversitelerde kullanılmak için tasarlanmış bilimsel bir buluştur. Tasvirin bu belirsiz karakteri, mantıksal tasnif terimleri içerisinde, yani tasvir (üst mantıksal kategori) ile tasvir edilmiş “şey” (alt mantıksal kategori) arasındaki doğal mantıksal boşluğun sergilenmesi sayesinde anlaşılabilir. Böyle bir boşluğun olması gerekir, çünkü, böyle bir boşluk olmasaydı, tasvir gerçekten tasvir edilen şey olurdu. Bütün bunlar şu anlama geliyor: Hem tasvir hem de açıklama üst mantıksal kategorilerdir (tasvir, tasvir edilen “şey”den; açıklama tasviriden daha geniştir.

Bu makalenin temel amaçlarından biri, her ne kadar benzerliklere sahip olsalar da, tasvir ve açıklamanın aslında çok farklı olduklarını göstermektir; tasvir ve açıklama farklı ürünleri (özellik ve genellik) olan iki mukayese şeklidir ve her ikisi de, Bertrand Russell’in mantıksal kategoriler teorisiyle bağlantılı olarak bir araya getirilip analiz edildiklerinde farklı bir mantıksal statüye sahip olurlar. Ben, mantıksal tasnif yapısının, özellik ve genellik arasında dengeli bir farklılığı (farklılıklar arasındaki bağlantı kurma sistemine dayanan bir teori) kurup devam ettirdiğini yine iddia ediyorum. Kısacası, mantıksal tasnif sistemini bilmek, mukayeseli çalışmalarda bize özel ve geneli dengeleme yöntemini gösterir. Dahası, eğer genel olarak bilimselliğin en temel kaygıları özel ve genel ise, o halde bütün bilimsel çalışmalar bir şekilde (en azından dolaylı olarak) mukayeselidir ve bu nedenle de üstte çerçevesi çizilmiş olan mantıksal tasnifin sınırlamalarına bağlıdır.

Din Alanında Yapılan Mukayeseli Çalışmalar İçin Sonuçlar

Son olarak şunu söyleyebiliriz: Benim de işaret ettiğim gibi, mantıksal kategoriler teorisine göre tasvir ve açıklama birbiriyle bağlantılı ise, o halde, bilim insanları mukayeseli çalışmalarını eleştirir ve/veya yönetirken mantıksal tasnif kurallarına ve prensiplerine de uymalıdır. Böyle yapmak hem Russell’in kaçınmaya çalıştığı çelişkileri, paradoksları ve hatalı sonuçları önleyecek, hem de mukayeseli çalışmaların özel ve geneli dengelemesini ve uzlaştırmasını sağlayacaktır. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak; öne sürdüğüm geniş kapsamlı karşılaştırma yöntemi, nitelendirici ve

açıklayıcı mukayeselerin kendilerine has iki metodunun birleştirilmesine rehberlik etmesi için Russell'ın mantıksal kategoriler teorisine dikkat çekmektedir. Bu son bölümde, yukarıdaki tartışmamızdan, mukayeseli çalışmalar için birkaç pratik sonuç ve önerdiğim metodolojik mukayese yapısını oluşturmada yardımcı olacak kurallar çıkaracağım.

Bu kuralların ilk ve en önemlisi, mantıksal kategorilerin (dolayısıyla da, nitelendirici ve açıklayıcı mukayeselerin) birbirine karıştırılmaması ve eşit sayılmamasını vurgulamaktadır. Başka bir ifadeyle, bir mantıksal kategoriye başka bir kategori gibi yaklaşmak mantıksal olarak kabul edilemez. Meselâ, genelleştirme, indirgeme ya da yalınlaştırma işlemi yapması nedeniyle bir açıklamayı eleştirmek veya kınamak yanlıştır; çünkü amaçları bakımından tasvirden oldukça farklı olan açıklama genelleştirmeyi hedeflemektedir. Bir eleştirmen, açıklamanın çok genel (aradaki boşluğun oldukça büyük) olduğunu ve bu nedenle ilgi çekici olmadığını iddia edebilir; ancak bu eleştirmen, genellenenin neden aşırı ya da konu dışı olduğunu tam olarak savunabilmelidir. Bilim insanları bu tür bir eleştiriden şu şekilde kurtulabilirler: İlk olarak (farklılıkların belirlenmesi ve özneliğin vurgulanması anlamındaki) nitelendirme ile (bağlantılar kurmak ve genelliklere önem verilmesi anlamına gelen) açıklama arasındaki kesin farklılıkların bilincinde olunmalı; sonra da bu ikisini karıştırmama konusunda dikkatli davranılmalıdır.

Birinciyi takip eden ikinci kural, bir mantıksal kategoriyle ilgili şeyleri, üst veya alt mantıksal kategorileriyle inceleyerek bir yargıda bulunmanın ya da bir sonuca ulaşmanın yanlışlığını açıklamaktadır¹⁰. Böyle yapmak, eşleştirilmiş bütün mantıksal kategoriler kümesiyle ilgisi olan boşluğa dayalı bağlamı görmezden gelmek anlamına gelir. Bu şekilde hareket edersek, tasvirlerinden (kümenin öğelerinden) birine gönderme yapmış ve bir açıklama (küme) hakkında doğru bilgiler elde edememiş oluruz; bir tasvir hakkında da onun açıklamalarına başvurarak güvenilir bir sonuca ulaşamayız. Meselâ, sadece Teravada Budizmini ya da Yoruba geleneklerini inceleyerek “din” kümesi hakkında sonuçlar çıkarmanın yanlışlığı kolayca görülür; veya tam tersini yapıp, “din” kümesiyle ortaya çıkan problemden hareketle kümenin bütün öğelerinin (meselâ Teravada Budizmi ya da Yoruba dininin) monoteist olduğunu iddia etme yanlışlığını görmek de kolaydır. Bu hataların her biri, mantıksal tasnifin bağlamsallığına önem verilmemesinden; daha yüksek mantıksal bir kategorinin, asıl

---

¹⁰ Bu akıl yürütme türü -parçaların özelliklerinden bütünün özelliklerine ya da bütünden parçalara gitme- yanlış yapılırsa, “Yanlış Akıl Yürütme” şeklinde isimlendirilir.

amacının (izin verilebilir genelleme derecesinin) artık uygulanamayacağı yeni bir bağlama yanlış bir şekilde yerleştirilmesinden kaynaklanır.

Bu kuralların ikisi de, mantıksal kategorilerin neden değişmez bir şekilde kendi bağamlarına bağlı olması gerektiğini ve bilim insanlarının niçin her tasvir ve açıklama arasında var olan “mantıksal boşluk”un özellikle farkında olması gerektiğini açıklamaktadır. Bunu başarmak için, dinler tarihçileri, -hem doğrudan hem de dolaylı olarak mukayese niteliği taşıyan- akademik çalışmalarda bu mantıksal boşluğu etkileyen âmilleri açık bir şekilde ortaya koymalıdır. Böyle bir âmil, bilimsel bir çalışma yapılmasının ardındaki zihinsel *amaçtır*. Yapılan çalışma sunum, öğretme, tahmin, inceleme ya da manipülasyon olabilir; ancak her birinde amaç, farklı bir tasvir derecesi ya da farklı bir açıklama türü gerektirir. Belli bir çalışmanın ardındaki nedenlerin açıklanması, eleştirilenleri, projenin başarısı hakkında yanlış varsayımlardan ve sonuç çıkarmalardan vazgeçirmeye yardım edecektir.

İkinci olarak, çalışmalarını inceleyecek olan muhtemel okur kitlesi, bilim insanlarının kabul edebileceği mantıksal boşluk türüne etki edecektir. Bir bilimsel çalışma için en yaygın ortam, o bilim dalına mensup meslektaşlar topluluğudur; fakat bu ortam diğer fakültelerin üyelerini ve belki genel olarak halkı da kapsayabilir. Çalışmanın hangi hedef kitleyi amaçladığını açıkça ortaya koymak, çelişkili beklentileri azaltmaya ve dolayısıyla da mantıksal tasnifteki hata ihtimalinin azaltılmasına yardımcı olur.

Tasvir ile açıklama arasındaki mantıksal boşluğa etki eden üçüncü âmil, kullanılan analizin parçalarına ait özel ölçektir. Belli bir çalışmanın gerisindeki amacı ve muhtemel hedef kitlenin beklentilerini bilen bilim insanları, ne kadar detayla ilgileceğini ve çalışmasına uygun düşecek genelleme derecesini tam olarak belirlemelidir. Hedef kitlesini çok geniş tutan bir çalışmanın tasvir niteliği taşıyan bilgi (birimi) ile ilgili kullandığı ölçek ve yaptığı açıklama türü, uzmanlardan oluşan bir hedef kitlesini amaçlayan bir çalışmadan farklı olacaktır. Bir hedef kitlesi için genel görünen şey, diğeri için kolaylıkla bâriz bir öznellik olabilir.

Dördüncüsü ve en önemlisi, bilim insanları açıklama aşamasında kullandıkları teoriyi net olarak ortaya koymalıdır. Bu makale, teorinin, tasvirden açıklamaya geçişe nasıl yol gösterdiğini ve mantıksal kategorileme ile ortaya çıkan mantıksal boşluğun niteliğine nasıl işaret ettiğini açıklamakta ve böylece mukayeseli çalışmalarda teorinin merkezi rolünü (“alanlar arasındaki ilişkiler sistemi” –bkz. dipnot 4) göstermektedir. Mantıksal tasnifin merkez parçası olan teorinin, bilimsel çalışmalarda belirgin olması gerekir.

Birlikte ele alındığında, bu dört âmil de –amaç, hedef kitle, ölçek ve teori- mantıksal tasnifin en önemli niteliğini belirlemektedir. Dolayısıyla bu dört âmil, tasvir ve açıklama yaparken bilim insanlarını yönlendiren temel varsayımlardır; bu makale açısından bakıldığında söz konusu dört âmil, özneliği ve genelliği dengeleyen genel bir karşılaştırma yönteminin uygulanması için kullanılan kılavuzlardır. Bu âmilleri açıkça ortaya koymak, genel anlamda, akademik çalışmanın doğasını aydınlatmaya yardım edecek, bilim insanlarını daha net mukayeseli çalışmalar yapmaya teşvik edecek ve bilim insanlarının bu tür çalışmalara gelecek olan eleştirilere karşı (biraz da olsa) kendilerini savunmalarına yardım edecektir.

Sonuç

Dikkatli bir okuyucu, böyle bir metodolojik karşılaştırma yapısının inşa edilmesinde, bizzat yapıya ilişkin temel ilkeleri kullandığımı anlamış olacaktır. Bu yöntemi geliştirmek için, yöntemin kendisini kullandım. Başka bir deyişle, ilk önce nitelendirici ve açıklayıcı mukayese arasındaki farkları ortaya koydum ve sonra Russell'in mantıksal kategoriler teorisine dayanarak onları açıkladım; böylece farklılıkların ortasında nitelendirici ve açıklayıcı mukayese arasındaki özel ilişki gösterilmiş oldu. Bu makale hem kendisi için bir örnek ve hem de kendisinin bir uygulaması olarak hizmet etmiştir. Bu makalede, özneli ve geneli başarılı bir şekilde dengeleyen bir mukayesenin, mantıksal tasnifle çok yakından ilişkili olduğunu açıklamayı amaçladım. En az üç aşamadan oluşan böyle bir mukayese teşebbüsü, iki tasvir türü (nitelendirici mukayese yoluyla farklılıklara vurgu yapılarak belirlenen iki tasvir türü) ile başlar ve bu iki tasvir türünü bir teoriye bağlı olarak genelleştirir. Umarım ki bu mukayese yapısı artık, daha gelişmiş mukayeseli çalışmalar için teorik bir model olarak hizmet edebilecektir.